

Университетът: какво да се прави дискусия

Васил Видински, Галина Георгиева, Дарин Тенев, Еньо Стоянов, Йордан Люцканов, Лидия Динкова, Петя Абрашева, Юнуз М. Юнуз

Точно преди десет години, все още студенти, публикувахме на страниците на в-к "Култура" статията "Университетът: никой не знае защо" (8 декември 2000 г, бр. 48). Сега, толкова години по-късно, се събрахме да помислим заедно върху проблемите, които още тогава формулирахме и решенията, които можем да предоставим днес. Заради различията помежду ни, смятаме, че в крайна сметка този текст стои между жанровете статия и дискусия.

Тогавата си позволихме констатация, която, ако се освободи от нервността на изказа и непоследователността в критиката, би могла да звучи така: никой (държава, общество, преподавателска общност, студенти) не е на висотата на ролята си, никой не е легитимен; това не изключваше и не изключва самите нас.

Сега се насочихме към по-важната част - бъдещето.

Необходимост от реформи в точните науки и хуманитаристиката

Заглавието "Университетът: какво да се прави" може да бъде четено по два начина – 1. Университетът е това, което е: мудна и консервативна машина за производство на кадри. Това производство е неадекватно на съвременния свят и е поставено в унизително положение поради липса на средства за развитие; 2. „какво да се прави?“ е конструктивно питане и подкана за диалог за бъдещите пътища на развитие във висшето образование и науката, които трябва да бъдат осмислени и приложени. Реформи постоянно са нужни, но преди всичко важно е как се правят. Това ще рече, че промените не трябва да са фиктивни, а реални и с внимание към *детайла*, към бъдещите нужди, към технологизацията и бързия обмен на информация. Това в никакъв случай не означава просто въвеждането на пазарни принципи, тъй като образованието и науката имат собствена логика на развитие; тя трябва да бъде съблюдавана, за да се постигат оптимални резултати. Тази логика обхваща *равномерното развитие на точните и хуманитарните науки*, тъй като те имат равно участие в живота на едно общество. И това е фундаментална рамка.

В същото време е необходимо провеждането на последователна политика в областта на науката и образованието. Преди всичко това са сфери с *дългосрочно развитие*, затова реформите в тях трябва да бъдат мислени в перспективата на времето, детайлите да се историзират, а не да се изхожда от злободневните проблеми и личната некомпетентност на управляващия "елит". Дългосрочно развитие означава още, че са необходими инвестиции преди всичко в младите учени, които да гарантират бъдещето на научните

институции. Освен всичко друго трудността е, че средата, в която тече дискусиата, е вече *постполитическа*.

Науката и образованието се допълват

Образованието и науката в България в лицето на университетите, БАН и изследователските центрове не трябва да са заети единствено с проблема за собственото си оцеляване. Те трябва да участват в изграждането на бъдещето на българското общество, в същото време, добре е да се разбира, че науката по принцип се състои от две ясно обособени, равноправни и равнозначими сфери на действие - изследователска и образователна дейност. Това, че те се намират в тясно сътрудничество и взаимодействие, е ясно, но и че трябва да се запази институционалната разлика между тях в лицето на университетите и на изследователските центрове, е не по-малко очевидно и смислено. Защото университетите и научните институти не са взаимозаменяеми институции, които покриват един и същ периметър от дейности. Всяка от тях има свои приоритети и допринася по свой начин за развитието на науката и образованието. Механичното свързване не води до никъде; достатъчно е да се припомни неуспехът на единните центрове (ЕЦНПК) преди години и тяхното окончателно разформироване през 1988. Сега тези грешки сякаш се повтарят.

Фундаменталните изследвания

Нека кажем още три неща в същата посока:

1. След като университетът не е само образователна, а и *научна институция*, то той не бива в този смисъл да се превръща в профилирано училище с "малко по-начетени" учители. Научната дейност изисква и *време, и финансова обезпеченост, и работа в общности*. Образователният аспект, разбира се, е важен, но той не бива да се използва като причина да се пренебрегва и загърбва изследователската работа, която създава престижа на университетската институция. Развитието на учените никога не е просто индивидуалното развитие на този и онзи конкретен човек; то е в същото време придвижване на цяло едно научно поле или дисциплина в определена насока, то е преначертаване на проблемите и областите на знанието. Това предполага на учените да се дават възможности за извършване на подобен тип изследователска и научна работа, която не може да се сведе нито до административните задължения, нито до преподавателския опит. Този тип дейност трябва да се оценява по различен начин, с разбиране за специфичните ѝ нужди, сред които са осигуряването на достатъчно време за изследователско-научна работа; достъпът до библиотеки, бази данни, информация; участието в международни форуми под различна форма (конференции, проекти, симпозиуми); създаване и поддържане на научни кръгове в България, разработващи определена проблематика и т.н.

2. Има нужда от поддържане на фундаменталните изследвания, които наистина биха могли да открият нови хоризонти пред различните дисциплини. Чистата приложност предполага някъде другаде и някой друг да е свършил фундаменталната работа. Нуждата от поддържане на фундаменталните изследвания е нужда също да се поддържа отворен *критическия хоризонт*, в който знанието се възприема в университета. Особено в хуманитарните и социални науки и философията този критически елемент е много важен, тъй като се отнася пряко и до социалния свят, а не само научното поле. Университетът е мястото, където могат да се задават въпросите и да се очертават проблемите, касаещи всеки приет фундамент (основа и основание). Ако този хоризонт изчезне, изчезва и автономията на научното мислене.

3. Тази автономия (която нито е автономията на университетския мениджмънт и стопанисване, нито тази на юридическия статут, макар че не е несвързана с проблемите, които те поставят) днес е сериозно застрашена от "проектността", от желанието науката да работи само по проекти или - което е разширен вариант на същото - да бъде подчинена единствено на изискванията (формални, съдържателни) на деня. Срещу диктата на актуалното, трябва да се удържа откритостта на потенциите. Университетът е институцията, мястото, където тези потенции могат да се създават и възпроизвеждат, без да бъдат предопределяни или предзадавани.

Университетът като бизнес и кауза

Кой определя таксите за обучение, издръжката за студенти, бюджетните субсидии на научните институции, финансирането и изпълнението на научните проекти? Кой определя нуждата от брой изследвания, брой хабилитирани преподаватели, брой докторанти, брой студенти? Или разрешава едни университетски програми и не допуска други (при все обоснованото желание на БАН да предлага бакалавърски и магистърски програми, отказът е мотивиран с "на лице са трудно преодолими технически и нормативни пречки")? Кой казва дали са покрити критериите по акредитация, дали е изпълнена поръчката? Отговорът е, че *университетът си има работодател в лицето на държавата*. И докато това е така, то „пазарният принцип“ в българския университет и наука ще бъде само привидно осъществен. Препоръките за „модернизиране на университетите“, изговаряни в последните 10 години у нас, се свеждат до: *науката трябва да излезе на пазара, университетите трябва да се отворят към „реалния живот“*.

Сред нашето поколение имаше хора, които вярваха, че университетът е кауза – докато сме там, извън и след него. Тези хора завършиха, разпиляха се и се затвориха в професионалното си развитие и все по-рядко се сещат за университета като кауза, общност или минало, защото това минало по никакъв начин не е свързано с тяхното настояще. Някои отидоха да работят в банки (парадоксално, но банковия сектор у нас, оказа се, наема хора с филологическо

образование, при това не само за PR отдела си); други отидоха в IT сектора (където е пълно с хора с философско образование); трети докато пишеха своята дисертация се "развиха" като сценаристи в телевизионни шоу програми; да не говорим за криейтив отделите и рекламните агенции, които традиционно осигуряват хляба на филолози, културолози, психолози и пр. Все пазарно ориентирани ниши. Всеки може да работи всичко. За какво ни е профилираното знание? Какво има предвид бизнесът, когато казва, че не му достигат специализирани кадри – та всички ние познаваме поне по един ръководител на маркетингов отдел на успешна родна компания, дипломиран в далеч не престижната специалност "Българска филология"? Как точно уменията да анализираш Вапцаров или Гео Милев кореспондира с уменията да ръководиш най-пазарния отдел на дадена компания? Освен ако системата на пазара и системата на университетите не са напълно сбъркани, освен ако взаимните обвиненията почиват на погрешно разбиране както за пазара, така и за университета, освен ако и пазарът, и университетът не знаят какво да правят със себе си. Може би, доколкото е млад, българският трудов пазар не е строго сегментиран, може би, доколкото бизнесът е "гъвкав", е всеяден. А може би образоваността надхвърля границите на образованието?

Според едно по-ретро разбиране, науката трябва да е анти-пазарна, критична, аналитична, да е коректив на идеологическите процеси, да е там където бизнесът мълчи, а държавата не смее. Научните изследвания често пъти раждат стоки, но често пъти техен единствен продукт е мисълта. Специалистите по Антична философия и изследователите на театъра на абсурда трудно могат да бъдат усвоени от пазара. Хуманитаристиката традиционно чуждее от пазара, но как е с „точните науки“? Всъщност и техните нужди мъчно се засрещат с утилитарността на резултатите и печалбата. Ресурсът и свободата да търсиш са базисни предпоставки на изследователското усилие. Наеният „изследовател“ разполага с предзададена „изследователска“ призма. Как с такава призма се разкриват механизмите, чрез които се формира социалното недоволство, например? Пазарът не желае социално недоволство, пазарът желае да наеме високообразован химик да произвежда перилни препарати.

Държавата и личностите

Какво обаче се случва на най-високото ниво? Можем да кажем, че това е „реформа“ или „преформулиране“. Или „редуциране“. Или „затъркване“. Можем много да говорим за „феодализъм“ и „старческо“ присъствие в науката. Можем обаче и много да кажем за „феодализма“ и за старческата сенилност в политиката. И за закрепостеното селячество в последната. Може би сме пропуснали да си зададем и после да отговорим на някои въпроси, преди да означим каквото и да е, както и да е.

Първо. Кога следва да се предприемат радикални мерки и какво означава адекватност в случая? И тези мерки ще променят ли нещата в положителна насока?

а) Държавата е в криза.

б) Във връзка с горното (или без всякаква връзка с него) тя е загрижена, че университетите поддържат специалности, след завършването на които студентите трудно се реализират или по-лошо – изобщо не се реализират. Консуматорското общество ги нарича пренебрежително “непрестижни”, а всъщност много често те са *мислещи*.

в) Държавата решава, че сега е моментът да спести средства, като ограничи разходите за горните специалности, обричайки ги на несъществуване. Та нали кризата е добро оправдание. Освен това сега, пак според държавата, е най-подходящото време за създаване и финансиране на къде-къде по-престижни специалности.

г) Държавата внезапно (но дългосрочно) е забравила, че образованието не е единствено професия. То значи най-вече „аз съм личност“, т.е. образ-ован съм, имам лице.

Какъв е резултатът от процедурата по съкращаване на финансите? Държавата пак ще остане в криза, но наред с това ще е загубила и своето собствено лице.

Второ. Като казваме държавата, засягаме другия важен въпрос, който чака своя отговор, а именно – кой да каже какво да се направи?

Много е важно да напомним, че за ситуацията в дадена сфера е допустимо да дават оценка само специалисти от същата тази сфера. Обратното би било непрофесионално, а и не би имало тежест. Да, министърът на образованието е в правото си и даже е длъжен да говори за проблемите на университета; и ако може по-често и по-независимо. Но постоянното обвързване на образование и наука, от една страна, с финанси, от друга, може да роди несъществуващ проблем, който да разтресе академичните основи, без да има нужда и полза от това. Истински важното за една научна и образователна институция са материалът, с които тя разполага, за да въздейства, и същността, върху която тя трябва да въздейства. Тоест тази същност трябва да бъде поне с добро качество. Проблеми в научната и образователна институция възникват, ако се наруши горният баланс. Може да допълним още две неща, те са едновременно обобщение и въведение:

1. Не в образованието, а в слабата икономическа мисъл е болестта, която трябва да се лекува.

2. Държавата е добре да хвърля същите усилия за разширяването на пазара на работна ръка, които сега хвърля за ограничаването на университетите и БАН.

В крайна сметка ни се иска да добавим, че ако отговорите на тези въпроси и проблеми трябва да бъдат подплатени с някакво чувство, то трябва да е

добронамереност и отсъствие на високомерие. Иначе би било безсмислено да почваме.

Образованието срещу компетенциите

Има още един важен проблем, за който трябва да споменем. Университетът е социална институция, обременена от история и обособена чрез специфичния характер на дейностите, които извършва. Тези дейности традиционно се делят на образование и наука. Но бихме могли временно да предложим едно разширение в определянето на функциите – университетът произвежда наука, предлага образование и *формира компетенции*. В съвременната ситуация и в налаганите днес политики – не само у нас, впрочем – акцентът в извънакадемичното пространство попада еднозначно върху последната функция. Изграждане на компетентни кадри за бизнеса, снабдяване на различни браншове с адекватни за определящата ги дейност кадри, формиране на „човешки ресурс“ за бюрократични (чиновници) и организационни (мениджъри) практики – всичко това внезапно се заявява за основна отговорност и единствена легитимност на университетите. Нужно е, може би, да се напомни, че всички тези задачи, чието изпълнение или неизпълнение се оценява на базата на стандартизирани критерии, извлечени от процеси *извън* университетите, всъщност са нещо твърде ново за интересуващата ни институция. Нещо повече, доколкото тези задачи се заявяват еднозначно като единствено валидни, то редно е да се запитаме *дали не става въпрос за формиране на нова институция*, като само името ѝ ни подвежда относно тази радикална новост.

Нека сверим принципното несъответствие между компетенции и образование. Става дума за инструментално срещу неинструментално знание – знание-средство и знание-условие. Първото отговаря на ясно открит набор от изисквания: ефикасност, управляемост, разпознаваемост, преводимост. Второто винаги е било нещо като отворен проект, изпълнен с непродуктивно удивление и изненада. *Образоваността определя индивида като част от някакъв културен или цивилизационен ред, а инструменталните му компоненти – като ресурс в някакъв социален или икономически ред*. Иначе казано, става дума за това, че образованият познава, а компетентният разпознава. Образоваността е модел за първоначално оформяне на някакъв опит, компетентността – за неговото възпроизвеждане в стандартни професионални ситуации.

Бизнесът, разбира се, може и сам да си подготвя кадрите, сам да ги снабдява с компетентност. Но защо да го прави, след като държавата с удоволствие му предлага да си спести тези инвестиции, пренасочвайки публичния интерес от образование към частните интереси, движещи пазара?

Ако от висшето образование (именно като образование в посочения смисъл) има някаква практическа полза, то това отново е в посока изграждане на

компетенции, но не за пазара, а за науката. Науката е особен бизнес, където *компетенциите съвпадат с образоваността*. Тя е по-скоро нелинеен процес, отколкото линейна производствена дейност. Тя адресира себе си към непознатото и съответно нейните „резултати“ никога не са предварително изчислими. В този смисъл тя не е много удобна за пазарната логика, доколкото последната разчита на предвидимост в полето на инвестициите. Едва ли е нужно да се подчертава, впрочем, че истинската инвенция дори в сферата на икономиката и на пазара, е пряко обвързана с непредопределеността на научното развитие.

Бъдещето побеждава винаги

Ето защо съвсем сериозно, без никакви излишни метафори, а с много дискусии, грешки и експерименти трябва да се мисли предимно бъдещето.

Така и така досега то винаги е побеждавало; няма какво да се противим срещу стрелата на времето – добре е обаче да помним, че тя *не е една, тъй като е разнопосочна*. Тази разнопосочност просто трябва да се управлява и мисли, а не да се спира и удържа. Разбира се, въпросът не е само в посоката, въпросът е и в темпото: то не трябва да е задължително бързо или задължително бавно; просто винаги, във всеки един процес, трябва да се мисли *темпото*.

Има бавно разбиране, бавно образование, бавно управление и дълги периоди; едновременно с тях има бързо схващане, бързо следване, бърз мениджмънт и къси срокове. Мисленето на темпото е много важно, защото това не е само някаква *идея* за бъдеще, а това е неговото внимателно *понятизиране*. По такъв начин футурологията осигурява свобода и стимулира директно изследването, а не само намирането. В противен случай няма да имаме наука.

От това практически следва: изграждане на изследователски центрове на ниво катедри; всеобща дискусия чрез вътрешната електронна среда върху теми от университетското бъдеще; финансиране на фундаментални изследвания; концентриране върху и срещу тоталния хаос при магистърските и докторските програми (които по условие работят с бъдещето), промени в закона за висшето образование, които позволяват израстване чрез подобни избираеми курсове и т.н.

Дигитализацията е по-гъвкава

Със сигурност трябва да се инвестира там, където има живот. И това трябва да е дългосрочна стратегия. Например – неистовата промяна в дигиталната среда изразява едновременно няколко събития, част от които могат да ни заинтересуват пряко: *развитие, общност и управление*.

1. Дигиталната среда се развива по-бързо от индивидуалната интелектуална среда на преподавателите. А това директно води до изоставане на хората от

медията; затова трябва да се мисли и действа по-бързо. Всъщност вече е много-много късно.

2. Дигиталната среда поражда и общност. Тази общност е не по-малко илюзорна, отколкото общността на „колегията“, затова пък е общност с изключителна реакция, съвместна производителност и саморефлексия.

3. Дигиталната среда поражда по-лесно управление. Това не е само борба срещу администрацията; това е борба срещу безотговорността на преподавателите и студентите.

Дигиталната среда обаче не решава нищо повече от това. Тя е просто *по-гъвкава медия*, именно затова трябва да се използва срещу остаряването на университетите и науката.

От това практически следва: национална дигитализация на всички хартиени носители (тя вече е започнала по един несистемен и хаотичен начин през няколко библиотеки); развиване и инвестиране в електронен репозиториум; разгръщане на дистанционното обучение (наричаме го дистанционно, само доколкото минава през дигитална среда); създаване на електронно интранет гласуване; семинарни занятия, които остават като педагогически архив; събиране на всички студентски работи във вътрешна дигитална библиотека и т.н.

Кое е неизбежното бъдеще

Ако доведем нещата до крайност, то можем да кажем, че разпознаваме признаци на настъпваща неолиберална диктатура. В тази ситуация, поради структурни заболявания и неплодотворна криза в представителството, академичната общност няма адекватно поведение – поведение, което да избере алтернатива на посочената тенденция. Нарушена е диалектиката на символичния обмен между образование и икономика. Автономността на образованието, науката и изкуствата е обратимо завоевание на съответните съсловия.

В проектирания *нов човек* се имплантира заместник командир по икономическата ефективност.

Институцията на анонимното рецензиране мълчаливо налага идеология, представяна за самоочевидна и универсална истина. В перспектива професионалният мениджър измества учения от научното издание.

Потребността от бизнес без непосредствена практическа заинтересованост конституира своето автономно поле. Бизнесът като самоцел изживява своя декаданс и предвкуша своята футуристична авантюра.

Медийно промотираният бизнес желае да заеме нишата на експертите, съветващи държавата (на финансираните от държавата научни институции), т.е. от контрагент да стане (и) експерт. Желает надграждането на безценното изборително право с по същество идеологически ценз.

В настоящата ситуация изричането на преценки, според които неолиберализмът е без глобална алтернатива, могат да са тройно симптоматични: защото косвено инициират или инсценират "самосбъдващо се пророчество"; защото биват изречени от специфичната инстанция, междинна спрямо академичната общност и суб-общността на правещите бизнес с интелектуални продукти – инстанцията на магнатите на експертността; защото възпроизвежда логическия и морален софизъм за "обективния ход на историята" и "приемането на революцията".

Академичната ни общност е сама, което я товари с по-голяма отговорност

Академичната ни общност е в потенциално-конкурентни отношения спрямо чуждестранните си съответствия. Поради икономическата криза и пост-/нео-(авто)колониални тенденции или инерции остротата на конкуренцията би била асиметрична (нашата общност би била пациент).

Тя не може да разчита на подкрепа от общество (население), комфортно изхлузило се от соц-конформизма в обятията на неолибералния конформизъм; основите на диамат-а и на идеологията на свободния пазар, в профанното си пречупване, интерферират и вероятно се усилват взаимно. Един от катализаторите на "гладкия" преход е дезертирането на държавните медии от образователните им функции в началото на 90-те.

Академичната общност е в паралич. Академичното ръководство "дезертира" от функцията си да представлява автономията (СУ) или я "узурпира" (БАН). Академичната общност в университетите е дисфункционална поради зависимостта на финансирането от броя на студентите.

Нито академичната общност, нито обществото следва да живее според логиката на "избор между злини".

Автономията трябва да се бори за себе си със средствата на хетерономията - общността трябва да осмисли екзистенциалната си ситуация с помощта на научното си познание. Тя е длъжна да сподели догадките, преценките и изводите си за настоящата ситуация на език, разбираем за студентите си, и по този начин да инвестира в бъдещето си: да демистифицира истините на отричащия автономията ѝ светоглед. Или да излъчи нов и алтернативен културен архетип.

Страхът от неолиберализма оголен

Сегашните притеснения относно посоката, в която се е запътило висшето образование (в България и глобално), се противопоставят на едно наистина плоско и едноизмерно разбиране за образоваността като индустриален продукт, като нещо предметено, подлежащо на употреба с оглед на произволни цели. Проблемът е, че често това противопоставяне се случва чрез

едно също толкова плоско и едноизмерно разбиране за пазарността, проектността, отчетността, ролята на държавната регулация и свободния избор.

В крайна сметка този риторически и мисловен лупинг се свежда до гротеската: За да не бъдем опредметени и употребени (защото сме абсолютна ценност, носители на духовното, истината за и на всички), *ние, хората на науката, трябва да получаваме само и единствено признание*. Ползите от нашата дейност ще произтичат органично, защото са в самата природа на духовното и на познанието. Те не само не подлежат на процедурно и процесуално обяснение, но са и немислими, магически.

Така изложената заклинателна позиция има за цел само да демонстрира как диалогът, процесът по овсеобщностяване на смисъла може въобще да не се случи, да бъде ситуативно невъзможен. Преодоляването на тази семантична пропаст изисква смяна на перспективата, поглед отдалеч. Отдалеч се вижда най-клишираното. Клишетото, което трябва отново да осмислим, е просвещението – ценността на науката и свободата. В това клише е началото на модерния университет (който е университетът изобщо). В това клише е и началото на модерната демокрация (която е демокрацията изобщо).

Държавата трябва да подкрепя науката. Това означава финансиране с оглед на научни резултати и научни целеполагания. Единственото, което държавата трябва да решава, е колко да отделя за наука въобще.

Държавата в своето чиновничество не може да разпознава и оценява тези резултати и целеполагания. Доколкото е сведена до чиновничество, държавата е частен субект (помислете за разликата между частна и публична държавна собственост, например). Затова разпознаването и оценяването трябва да стават през всеобщи основания, т.е. да се делегират на самата наука. Преценката, класирането, признанието на причастност към науката трябва да се прави от учени, които да са институционално неутрални.

Държавата не трябва да финансира употребата на научния процес и научните резултати за частни цели. Студентът получава финансиране, само доколкото прави възможен университета, овладяното обективиране на саморазгръщането на духа, а не доколкото търси добра кариера или задоволява нечий апетит за кадри. От това не бива да следват никакви забрани и пречки пред търсенето на добра кариера или успешен бизнес, но тази дейност и този студент *не бива да получават публичен ресурс*. Частното образование е добре дошло.

Държавата трябва да регламентира и наложи радикална публичност на изразходването на всяко обществено финансиране за наука. От тази публичност не трябва да следват чиновнически решения (“Те харчат за едн-какво-си, съответно ще им дадем по-малко пари”), защото преценката на ценността не е чиновническа задача (вж. по-горе). Публичността е за консумация от академичната общност и от обществото (цялото общество се самоосмисля отчасти и през академичния и научен процес).

Държавата (с помощта на всички) трябва да извежда в публичността не само финансовата, а и социалната, етическата и познавателната отговорност на университета. Въпросът *какво правите в университета и какъв е смисълът от това* трябва да бъде задаван постоянно. Това не е намек за безсмислие, нито е заплаха, а е част от процеса на самото осмисляне на познанието. Трябва да има изрична грижа за неговата интегрираност и достъпност (така университетът е универсум). Това не означава опростяване, профанизиране, принизяване. Обратно, това е извеждане на всички до академичността. Това е просто друга, не много добре разбрана част от образователния процес. Аналогично университетът образова учители, които образоват всички нас, които правим обществото и държавата. Питането за смисъла е желание за образование. Човечеството се самоподдържа (живее) чрез образование.

Безкраен списък за технически подобрения

Накрая събрахме няколко допълнителни и технически предложения, насочени както към държавата, така и към академичните институции.

1. Трябва да има децентрализация при управлението на университетите и академията, включително и при управлението на бюджетните им средства.

2. Субсидията трябва да се определя от научните резултати, акредитацията на съответната институция и т.н. Абсурдно е парите за университетите да се образуват от броя студенти; това директно стимулира некачественото образование.

3. Да се въведе диференцирано заплащане на преподавателите и научните работници според свършената работа и техните постижения. Това ще ги стимулира да подобряват непрекъснато качеството на своя труд.

4. Извършената научна работа (като нещо различно от преподавателската и административната) да не се отчита само като резултат, а предварително да се предвидят възможности за осигуряване на време за изследвания, писане на текстове и т.н.

5. Да се разреши на БАН да предлага бакалавърски и магистърски програми и да се възстанови практиката на отворените лекции за "свободни слушатели".

6. Да се създаде дигитален архив на университетите и научните институти, съдържащ, наред с другото: отворени лекции, публикуване на защитените дипломни работи и дисертации, заедно със съпътстващите материали и т.н.

7. [...]

Ние не мислим едно и също, ние разсъждавахме заедно. Затова и в настоящия текст има повторения с леки измествания, не съвсем съвместими пасажии, различни насоки за действие; но тъкмо това позволява както да се удържи хоризонтът на въпросите отворен, така и да се обмислят едновременно повече от едно решения.

Това обаче е все още текст; по-важно е какво да се прави.